

Анализ на поемата „Септември“ от Гео Милев

🕒 15.12.2019, 01:06 ч.

АНАЛИЗ НА ПОЕМАТА „СЕПТЕМВРИ“ ОТ ГЕО МИЛЕВ

1. СЮЖЕТЪТ И ХУМАНИТАРНИТЕ ТЪРСЕНИЯ НА ВРЕМЕТО

Историческото събитие, което поемата „Септември“ описва, е въстанието, избухнало през септември 1923 г. Освен в заглавието обаче, този исторически факт никъде не е назован пряко. Той е оставен, ако използваме един математически израз, извън скоби. Основната тема на творбата е друга. И тя е изразена с въпроса, прозвучал в осма част: „Прекрасно, но – що е отечество?“. До този момент в съзнанието на българите този въпрос не е звучал. Каквито и нещастия да е преживявал българският народ, изграденият по време на Възраждането образ на отечеството винаги е бил единен. И изведнъж се оказва, че българите живеят в две различни Българин. От една страна, това е родната ни земя, за която обикновено мислим с метафоричния образ „Майка България“. Щом имаме обща майка, значи ние всички сме братя и сестри. Само че за назоваване на родната земя от Възраждането насетне се използва и думата „отечество“. Както знаем, тя е свързана с отговорността към наследството на бащите – отечеството е това, което ни обединява като ценности, история, култура, език, права и задължения. Но тук се оказва, че има разминаване – обществото се е разделило на две групи, разбиращи по различен начин тези основополагащи ценности. От едната страна са хилядите обезправени и доведени до скотско съществуване хора, а от другата са властниците, които не се побояват да използват кръв и терор, за да запазят удобното за себе си положение на нещата. Ето кое е големият проблем, който разкъсва българското общество в периода между двете световни войни. И който

голяма степен продължава да е валиден и до днес. Човек срещу човек, брат срещу брат. Защото другият се възприема като враг, чиито интереси противоречат на моите. Точно заради това поемата „Септември“ попада във възможно най-късия списък на творби, поставящи най-важните за българската нация въпроси.

В духа на експресионистичната естетика Гео Милев не се поколебава да постави този въпрос като шокираща провокация. За да наруши удобното за много хора безразличие и склонност да не се замислят за истински важните въпроси. Увлечени в битката за хляба, мнозина подминават съобщенията за трагичните сблъсъци, които избухват навсякъде в България. Не се запитват за причините им, за подбудителите им, за пропастта, разделяща нацията, за възможностите този разлом да бъде преодолян. Как да стане така, че никога повече брат да не пролива кръвта на брат си, независимо от подбудите, които са го тласнали – дали това е бил гневът на безхлебния, или желанието на доволния от живота да запази удобното за себе си статукво? А това означава ни повече, ни по-малко – нов световен ред, нови закони, които управляват живота на земята, нови божества, на които да вярваме, нова хармония. Не е ли това възкресяване на старата човешка мечта за възстановяване на изгубения рай? Мечта, получавала до момента различни отговори – и християнската любов, и ренесансовата отговорност и търпимост, и просвещенските утопии за равенство, братство и свобода, управлявани от разума, а и в романтическата идея за свободния човек, намерил нравствения закон в себе си. Ето че и експресионизмът стига до същия въпрос и го поставя с провокиращи митологично-обобщаващи образи, чиято крайност и шокираща прямота не оставят никого безразличен.

2. КОНФЛИКТЪТ КАТО СБЛЪСЪК НА ЦЕННОСТИ

Въпросът за сблъсъка, около който се изгражда сюжетът на поемата, също може да получи различни отговори. От една страна, това е, разбира се, конкретният исторически конфликт, разразил се през септември 1923 г. Разрухата след Първата световна война, усещането за несправедливост в преживяването на страданията – за едните войната е била кръвопролитие и безкрайни мъки, докато за други е била възможност за обогатяване. На тази основа възникват идеологически противопоставяния, довели до трагичните събития. Но фактът, че и до днес все още различни групи от българското общество ги възприемат по различен начин – за едни това е всенародно въстание, докато за други е предизвикан от Коминтерна кървав метеж – показва, че този сблъсък е много по дълбок. И той се корени в различните начини, по които хората възприемат и си

обясняват света и Другите. В поемата това дълбоко противопоставяне е подсказано по един много интересен начин. Когато се описват двете страни, участващи в конфликта, те се назовават с имената, които Другите са им дали. От едната страна са „груби простаци“, „профани“, „хулигани“, „глигани“, „скот като скот“. От другата пък са „гении“, „фабриканти“, „педанти“, „генерали“, „съдържатели на локали“, „черносотници“.

Така единното събитие – кървавият сблъсък от септември 1923 г., е представен през две противоположни гледни точки. Едната принадлежи на официалната пропаганда, защитаваща статуквото. Нейният глас се чува от множество явни и скрити цитати, разпръснати из цялото пространство на поемата: „Отечеството е в опасност“, „Шуми Марица“ (държавният химн по онова време), „пиедестал на реда и тишината в страната“. Абстрактно погледнато, в тези думи няма нищо лошо. Вътрешните противоречия, бунтовете, размириците не са необходими на нито една общност, на нито едно общество. Добро нещо са и обединяващите национални символи – химнът, Балканът, полето. В същото време обаче всички тези абстрактно добри пожелания са за нечия сметка – на бедните, на голите, на отчаяните. А когато те издигнат глас да протестират, техният протест е обявен за разрушителен. Поне така смята Ахил, старият генерал на Н. Ц. В. цар Агамемнон.

И разбира се, когато онеправданите не само че не са разбрани, но и всички техни искания са обявени за разрушителни, техният гняв избухва. Това е другата гледна точка. През нея кървавият сблъсък изглежда справедливо въстание, напълно различно от милитаристичната агресия на военнлюбците. Този мотив е внушен много фино чрез един скрит цитат от стихотворението на Бертолд Брехт „Легенда за мъртвия войник“, в което военнлюбците повеждат обикновените хора на война с музика, вино и разголени жени. За разлика от тях въстаниците тръгват „без рози / и песни / без музика и барабани / без кларинети, тимпани, латерни / флигорни, трамбони, тръби“. А за да стане противопоставянето по-ясно, този пасаж е отделен от останалите стихове.

Могат ли тези две гледни точки да се обединят? Гласът на говорещия в поемата възприема едната от тях – тази на онеправданите, – защото това е гледната точка на народа. Какъвто и да е този народ, друг няма. Тази теза е изразена и защитена от Гео Милев и в статията му „И свет во тме светитя“.

Ний не можем да останем глухи зрители пред народната трагедия – унесени в нашите неземни блянове, потопени в нашите дребни чувства. Защото над нас и всичко наше стои Народът, Масата – инертна и безименна, но бездънна и

безсмъртна, – която ражда всички нас.

Но все пак тук има една важна подробност. Дори и когато лирическият говорител изразява съпричастието си с едната гледна точка, той не смята, че ситуацията е приемлива. Когато двата свята стоят озъбени един срещу друг, диалогът между тях е невъзможен. Това е стар мотив в българската литература, който Гео Милев подхваща отново. Как обаче това противоречие да бъде снето, конфликтът разрешен, а диалогът възстановен? И въобще има ли някой виновен за крайното ожесточение? Така поемата стига до напълно логичния въпрос:

„Смърт, убийства и кръв! /Докога, докога? / Вседържителю Зевс / Юпитере / Ахурамазда / Индра / Тот /Ра /Йехова / Саваот: / – отговаряй!“

Изредени са върховните богове на основните човешки религии. А това значи, че проблемът е универсален, че думата „Бог“ не се разбира като конкретното божество на някоя определена вяра, а като силата, която е отговорна за установяването на този ред на земята. Ред, позволяващ на хората да се изправят озъбени един срещу друг, а боговете да възприемат човешките войни като прищявка, игра и забава. И затова изходът е един – да се промени този несправедлив ред, да се детронира този Бог, който се е оказал неспособен да поведе хората по верния път, показан от множество философи и поети – към техния изгубен рай. Това е единствената възможност конфликтът да бъде разрешен, защото сблъсъкът на две противоположни гледни точки не може да изчезне, ако едната от тях вземе връх. Загубилият няма да се примири, ще събира омраза и гняв и в един момент конфликтът ще пламне отново.

3. ГЕРОИТЕ НА ПОЕМАТА КАТО МЯРА ЗА ЧОВЕШКОТО

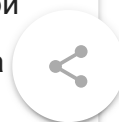
Мотивът за богоборството се оказва основен и при изграждане образа на героите в поемата. В съгласие с основните принципи на експресионизма тя не рисува индивидуални човешки образи. Напротив - в центъра на изображението е Масата – тя изразява обобщения образ на народа. Противниците също не са индивидуализирани. Дори и когато се показват техните водачи, те отново са назовани или с ролята, която изпълняват – например „палача / Капитана“, или с обобщени митологични имена – Ахил, Агамемнон, т.е. отново с обществени позиции, а не е индивидуализирани образи. Единственият човек, който е назован със собственото му име и зад него стои реална историческа личност, е поп Андрей. Защо?

Тук отново стигаме до проблема с Бога. От една страна, Бог е човеколюбив той е обещал на хората техния Ханаан, земя, обетована от Правдата. Затова и

гласът народен, който се издига, за да си поиска тази правда, е наистина глас Божии. С тази правда в сърцата хората вярват, че Бог е с тях – „С нами Бог“. От друга страна обаче, Бог е и този, който е съградил този несправедлив световен ред. И нещо повече – както казва Вазов „И господ високо през гъстия дим гледаше на всичко тих, невъзмутим“. При Гео Милев проблемът е още по-засилен – боговете дори се забавляват, като гледат как хората се избиват взаимно. Затова и този, който носи на гърдите си Христовия кръст – символ на саможертвата и човеколюбието, – не се поколебава да изпрати последната граната в Божия храм, където е служил литургии, ектении... С други думи, въпросът „кое е по-угодно Богу“ се поставя отново. Дали външните, изпразнени от съдържание ритуали, или истинското съпричастие и човеколюбие, символизирано от Христовия кръст? Богоборството на поп Андрей не е отричане от Христос, а от официализираната религия, в която божественият дух вече не витае. И неговата правота се доказва от още едно тънко позоваване на традицията. Присъдата е: „Да се обеси червения поп! / Без кръст – без гроб!“ Тук по силата на експресионистичния принцип, формулиран от Гео Милев във „Фрагментът“, читателят трябва да стигне до асоциация с един от най-важните сюжети на човешката култура – „Антигона“. Там проблемът беше, че хората си позволяват да нарушат божествения ред, намесвайки се във въпросите на живота и смъртта. Оставеният без гроб Полиник и оставеният без гроб поп Андрей символизират едно и също – свещените човешки ценности са в опасност, когато някой смъртен си присвои правото да определя какъв да бъде редът в света. Но за разлика от Софокъл, Гео Милев не смята, че божественият ред е безвъпросно справедлив. Според него и боговете са виновни за този произвол. Единствено Христовата саможертва е тази, която защитава истинските ценности. Затова само Христовият кръст може да бъде знак за правилния ред. Лишаването на поп Андрей не само от гроб, но и от кръст, тънко намеква за разликата в двете разбираня за божественото – истинското и фалшивото.

В експресионистичната поезия обаче, както вярва Гео Милев, най-важният герой не е изображението. Най-важният герой е онзи зад кулисите, който чрез образите на творбата изразява себе си – с други думи, лирическият Аз. Изкуството, настоява Гео Милев е субективно, то трябва да изразява чувствата и отношенията на своя автор и да ги предаде на читателя, за да го приобщи към своите преживявания. Творецът не е рапсод, който обективно предава случилото се. Той трябва да поеме ролята на духовния водач на нацията, ролята на Поета с главна буква, който говори от свое име, но защитава общите ценности, влизайки в

полемика с техните врагове – тираните, безпаметните, манипулаторите. По това лирическият герой на Гео Милев прилича на героя на Иван Вазов от *„Линее нашто поколение“*. Неговият глас е едновременно индивидуалният глас на духовния водач и общият глас на масите, чиито възгледи за света намират израз в неговата емоция и коментар. Така полемиката става ясна и вътрешно мотивирана. А словото му трябва да е едновременно и доказателствено, и максимално въздействащо, за да повлияе както на разума, така и на чувствата на читателите и да ги насочи към верния извод.

Освен това обаче словото на лирическия Аз в поемата има и още една особеност. Споменахме вече, че то е изпъстрено с множество явни и скрити цитати и позовавания на идеи и проблеми от многовековната човешка култура. Това е слово на интелегент, който на базата на своята начетеност е в състояние да оцени случващото се и да намери дълбокия скрит смисъл в него. Но изисква същото и от своя читател. За да разбере правилно експресионистичната творба, читателят също трябва да познава развитието на човешката култура, за да схване кога лирическият говорител си служи с нейните образи. Но и нещо още по-важно – да улови онези манипулации, които защитниците на статуквото използват, за да оправдаят своите действия. Най-ясно подобна злоупотреба със словото личи в използването на лозунга *„Отечеството е в опасност“*. Той става популярен по време на Великата френска революция, когато околните държави, обезпокоени от случващото се във Франция, решават да я нападнат, за да възстановят феодалния ред. Именно тогава стават популярни думите *„Отечеството е в опасност“*, с които водачите на революцията сплотяват общността, за да се противопостави на дебнешката опасност. Но ето че в поемата *„Септември“* тези думи са вложени в устата точно на защитаващите статуквото. Те използват популярния лозунг, за да защитят точно обратното на онова, което е родило тези думи. Същият е случаят с националния химн *„Шуми Марица“*. В оригиналния текст тя е окървавена от кръвта на борците за свобода. Символното значение на тези думи обаче е преобърнато, когато с тях се защитава тираничният ред.

Какъв е изводът? Поемата *„Септември“* по своеобразен начин отправя послание към своите читатели да бъдат образовани и будни, за да са в състояние да разбират смисъла на обществените процеси. Такава категорично е ролята на интелигенцията. Но тази интелигенция трябва ясно да осъзнава своята принадлежност към народа си, макар и той да не е образован, да е инертна и безименна маса. Да, народът е такъв, но именно той е родил всички нас, защото с

бездънен и без-смъртен. В това е дълбокото хуманистично послание на тази творба.

4. ОБРАЗЪТ НА СВЕТА, СЪЗДАДЕН ОТ ПОЕМАТА

За да изпълни успешно своята художествена задача, поемата „Септември“ създава образ на света, в който конкретното историческо събитие да получи възможно най-дълбок и обобщаващ смисъл. Това се постига с парадоксалното съчетание на два противоположни подхода. От една страна, образът на въстанието е исторически точен, почти репортажен – споменати са конкретни места, конкретни герои, конкретни събития. От друга страна, този образ е и пределно, почти митологично обобщителен, защото всеки елемент от него е натоварен със символичен смисъл. Цялата композиция на поемата, симетрично разделена на подем и погром, с броя на съставните си части – дванайсет (дванайсетте апостоли, „дванайсетият кобен час“), с антитезите, чрез които е предаден нейният полемичен заряд, работи в тази посока. Дори елементите, които на пръв поглед принадлежат към конкретната, репортажната страна на описанието, каквито са изброяванията на участниците, местата, в които е избухнало въстанието и т.н., прерастват в експресионистично обобщение заради натрупването на еднотипни думи.

Точно с помощта на този похват най-ясно можем да осъзнаем как работят двата основни художествени принципа на експресионизма – фрагментът и ритъмът. Изграденият образ на света не е монолитен, а накъсан – показват се само отделни фрагменти, чиято задача е да предизвикат не логически връзки, а асоциации. Отделните образи са съчетани по принципа на контраста, който усилва до крайност драматичното напрежение. Звученето на езика е изпълнено с дисонанси, сюжетът не следва плавно постъпателно движение, а е начупен и фрагментарен. Времето и пространството са деформирани, за да се засили до крайност чувството за движение, лежащо в основата на ритъма. Според Гео Милев в природата не съществува ритъм. Той е изцяло творение на художника, който с негова помощ успява да внуши на читателя тревогата на лирическия герой, от една страна, а от друга – закономерната повторителност на живота. Именно ритъмът е това, което може да обедини фрагментарните елементи, извлечени едва ли не от цялата история на човечеството, и да изгради от тях един цялостен образ на света, в който непрестанно се борят силите на доброто и злото, за да се стигне в един момент до идеята за всеобщата хармония, която ще събере отломките от разкъсания свят и той ще стане отново цялостен и единен.

И тъй като ритъмът не е природно, а човешко явление, изводът е, че в

художествения свят на поемата именно човекът стои в центъра на света. Неговата воля и неговото човешко достойнство са това, което *„Септември“* иска да утвърди. Старият свят си отива заедно със старата вяра и старите божества. Новият свят се ражда от волята на човека. Познатите мотиви за Сътворението и Апокалипсиса тук са преосмислени по посока на една ренесансова вяра в способността на човека сам да определя своето развитие (да си спомним за вярата на Пико дела Мирандола, че единствено от човека зависи дали ще се издигне до Бога, или ще падне до скота). Именно тази вяра мотивира удивително силния оптимизъм, който поемата внушава, въпреки мрачните тонове на човешката трагедия и шокиращите натуралистични описания на ужаси и кръвопролития. Противопоставянето между двете гледни точки е преодоляно, всички са убедени в правотата на пророчествата. Така поемата може да завърши не с полемично противопоставяне, а с обединяващо всички хора заклинание: *„Земята ще бъде рай – ще бъде!“*

5. МЯСТОТО НА „СЕПТЕМВРИ“ В КУЛТУРНАТА ИСТОРИЯ

Въпреки своя хуманистичен патос, насочен към постигане на нова световна хармония, поемата *„Септември“* попада във водовъртежа точно на това противопоставяне, срещу което се бори. Още със своята поява, тя е възприета като враждебна пропаганда, авторът ѝ е осъден по извънредния Закон за защита на държавата, а ден по-късно е арестуван, за да изчезне завинаги в подземията на Дирекцията на полицията. От този момент нататък поемата е постоянен обект на разнообразни полемики и манипулации. Комунистическият режим я използваше, за да пропагандира своите идеологически внушения. Неговите противници пък обявяват автора на *„Септември“* било в национално предателство, било в еретизъм и богохулство, било в комунистическо мракобесие. Дори задълбочените анализи, които бележити български литературоведи ѝ посветиха, не успяха да преодолеят яростните спорове и неразбирания около нея. Но изглежда, такава е съдбата на всяка експресионистична провокация. Експресионизмът беше обявен от Хитлер за *„изкуство на дегенерати“*, други го отхвърлят заради неговата екстремност и естетизирането на грозотата. Но все пак в целия този вихър от противоположни оценки има и нещо положително - такива творби не потъват в мрака на забравата. Те тревожат умовете на хората, за да им напомнят за проблемите, пред които е изправен светът. Дори и пророчеството на „поети и философи“ да не се сбъдне и земята да не се превърне в рай, то размисълът, към който такива творби ни подтиква, е път към усъвършенстването на човека.

